

ВЕСЕЛИН Б. КОНАТАР*

Факултет безбедности

Београд

УДК 355.02(47)

Монографска студија

Примљен: 28.04.2013

Одобрен: 03.05.2013

(НЕ)МОЋ КГБ ДА СПРЕЧИ РАЗБИЈАЊЕ СССР

Сажетак: Једна од тема која дуги низ година заокупља пажњу не само научне и стручне већ и лаичке јавности је – који су то детерминишући фактори утицали да са светске сцене, у веома кратком року, нестане једна од две супер-силе, СССР, и зашто, како се сматра, најмоћнија обавештајна служба света, Комитет државне безбедности (КГБ СССР), није успео да предвиди и предупреди нестанак државе и свој нестанак.

С обзиром на актуелност питања у раду ће се, поред спектра чинилаца који су довели до разбијања водеће државе социјалистичког блока, указати на немоћ КГБ СССР да спречи трагични ток догађаја.

Кључне речи: СССР, САД, КГБ, ЦИА, Хладни рат

Увод

Разједињена, раздробљена и распарчана Русија је дубоки и много-вековни сан многих држава, непријатеља Русије. Мењале су се паролe под којима су се вршили походи на Русију, заставе под којима су војске стајале, али се поводи никада нису мењали. То је, у свом завештању Николају II, император Александар III објаснио речима: „Наше величине се боје” (Бобков, 2011: 7).

У значајном броју руских историјских извора као традиционални непријатељ Русије се означава Енглеска, која је увек, према речима Ото фон Бизмарка – у рату употребљавала европске државе као „одличну пешадију” (Бобков, 2011: 20). Поједини историчари чак тврде да у Руси-

* knadja@t-com.me

ји не би било братоубилачког грађанског рата да није било уплитања Енглеза. Заправо, „стара Енглеска” је живела управо са таквом стратегијом, будући, вероватно, и убеђена у то што је формулисао Томас Карлеил, да је - „обавеза свих континенталних држава да воде ратове у интересу Енглеске” (Бобков, 2011: 20).

Помажући револуционарима царске Русије, Енглеска је славила када су победили, да би већ крајем 1917. године Черчил призивао силе Антанте да „у колевци угуше большевизам” (Бобков, 2012: 17). Годину дана касније Енглеска почиње са истом прилежношћу да помаже онима који се декларишу за обнављање царске Русије. Руске официре Царске армије „обрађује” енглеско посланство у Петербургу, а касније у Вологди и другим руским градовима (Бобков, 2011: 21). Черчил ће касније признати: „Руски белогардејци су се борили за нашу ствар. Та истина ће будити непријатан осећај од тренутка када „Бела армија” буде уништена, а большевици успоставе своју власт над читавим простором непрегледне Руске империје” (Бобков, 2011: 20; Бобков, 2012: 7). На енглеску иницијативу, 22. децембра 1917. године у Паризу је одржана конференција на којој су се представници земаља Антанте усагласили да одобре кредит за антибольшевице у Сибиру, Кавказу, Украјини, козачким областима и Финској. Наредног дана је закључен англо-француски споразум о подели сфера будућих војних дејстава у Русији (Бобков, 2011: 22). У чему је логика? Она је, према Филипу Бобкову, садржана у следећем: „Царска Русија или пролетерска, свеједно, била је дужна, с тачке гледишта Енглеске, да буде разломљена на мале парчиће, састављена из окрајака, а њу је најлакше било ломити изнутра” (Бобков, 2011: 21). То је било у складу са схватањем Клаузевица, који је истицао да - „Русија није таква држава коју је заиста могуће освојити, тј. окупирати... Таква држава може бити побеђена само унутрашњим слабостима и раздором” (Бобков, 2011: 17).

Ни убрзан развој односа између Русије и Немачке пре Другог светског рата није био у интересу Енглеске. Ако се може рећи да је током Првог светског рата Француска одиграла улогу „одличне пешадије”, енглеска стратегија подгревања непримерених апетита Немачке и њено планско „навођење” на Русију су од Немаца направили енглеске „војнике-пешаке” (Бобков, 2011: 20).

Предвиђајући будући развој догађаја, 4. фебруара 1931 године Стаљин упозорава: „Ми смо заостали за напредним земљама 50 до 100 година. То растојање смо дужни претрчати за десет година. Или ћемо то урадити или нас неће бити” (Бобков, 2012: 34). Већ 1936. године повећање продуктивности у индустрији у односу на царску Русију је било

веће за 2,5 пута на годишњем нивоу и 3,5 пута по часу. По нивоу индустријске производње СССР је избио на прво место у Европи и друго место у свету (Бобков, 2012: 34). То била кључна чињеница која је допринела победи у предстојећем рату.

Неискрено савезништво између Совјетског Савеза, Енглеске и САД се испољавало током читавог Другог светског рата, а први симптоми будућег конфликта међу савезницима су се назирали већ пре капитулације фашистичке Немачке.

Лавиринти Хладног рата

Одговор на питање зашто су САД толико дуго чекале да уђу у рат против фашистичке коалиције, руски извори налазе у речима Харија Трумана које је изговорио као сенатор 1941 године: „Ако видимо да Немачка добија рат, ми ћемо помоћи Русији, а ако Русија буде побеђивала, ми ћемо помагати Немачкој и нека се убијају што је могуће више” (Бобков, 2012: 60). 27. октобра 1941 године председник САД Френклин Рузвелт у радио-преносу саопштава да је откривен нацистички план: „У мом поседу је тајна мапа Јужне Америке и дела Централне Америке, онако како Хитлер жели да изгледају. Географски експерти Берлина су безобзирно избрисали све постојеће границе и тако цео континент ставили под своју доминацију. ... Ова мапа јасно показује нацистичке намере не само према Јужној Америци, већ и према САД” (Veitz, 1989: 49). Мапа коју је Рузвелт добио није била стварна. Била је то бриљантна превара коју је смислила британска обавештајна служба. 3. априла 1942 године Рузвелт пише Черчилу: „Ваш и мој народ тражи отварање другог фронта како би скинули бreme с Русије. Наши народи не могу да не виде како Руси убијају Немце и уништавају непријатељске снаге, више него САД и Велика Британија заједно” (Бобков, 2011: 77). До средине 1944 године на совјетско-немачком фронту дејствовало је од 62-70% копнене војске Немачке, а на фронтовима англо-америчке војске од 1-2% (Бобков, 2011: 77).

Стаљин није веровао ни Рузвелту ни Черчилу, јер је веома рано схватио неизбежност сукоба интереса послератног света.¹ Зато су прио-

¹ У марту 1945. године, недуго пре своје смрти, председник САД Рузвелт је у последњем обраћању Конгресу говорио о важности савесног испуњавања обавеза преузетих у Техерану и Јалти. Нагласио је да од тога зависи „судбина САД, читавог света и будућих поколења,, и подвукао: „Овде за американце нема средњег решења. Ми смо дужни преузети на себе одговорност за међународну сарадњу или ћемо сносити одговорност за нови светски конфликт,,. (Бобков, 2011: 89).

ритетни циљеви совјетске обавештајне службе били - продирање у државне структуре САД и Енглеске које су разрађивале услове решавања светских проблема после завршетка рата. Друга мета су била научна, посебно нуклеарна, истраживања. И у једном и у другом случају обавештајци су били дужни да испуњавају директиву Стаљина која је гласила: „Прибављати документа, пробијати се непосредно у руководеће органе, ловити цифре и чињенице” (Даллес, 2011: 82).

Како се исход Другог светског рата називао, западне државе су започеле планирање дејстава против СССР. Черчил је дао наредбу о разради операције „Незамисливо”, план рата против СССР, који је требао да почне 1. јула 1945 године. Годину дана након завршетка рата Черчил у Фултону поново позива на примену силе против СССР - што пре, док Совјети немају атомско оружје. Ништа мање није журио ни амерички председник Труман. У обавештајном извештају, припремљеном на његов захтев, се саветује: „За брзо разбијање СССР ... САД морају бити спремне да воде атомски и биолошки рат” (Бобков, 2011: 8). Овим плановима се супротставио Ајзенхауер и део војних руководилаца. Упркос изградњи совјетке атомске бомбе, која је пореметила те планове, они нису одбачени – почео је Хладни рат или, како се још називао, психолошки рат.

У Фултону, месту рођења председника САД Харија Трумана, на Вестминстерском колеџу, Винстон Черчил марта 1946. године, између осталог, изјављује: „Сенка је пала на сцену до недавно осветљену победом Алијансе. Нико не зна шта су Совјетска Русија и њена међународна комунистичка организација планирали да раде у блиској будућности и да ли постоје неке границе њихове експанзије. Ја веома уважавам и усхићен сам добронамерним руским људима и мојим војним другом маршлом Стаљином... Ми разумемо да је Русији нужно да обезбеди своје западне границе и да заустави све могућности немачке агресије. Ми позивамо Русију да заузме пуноправно место међу водећим нацијама света. И више од тога, ми поздрављамо или би поздравили постојеће, чешће и напредније контакте међу руским и нашим људима са обе стране Атлантика. ...ја сам уверен да и ви видите чињенице тако како их ја видим... Од Шћећина на Балтику до Трста на Јадрану, преко читавог континента је спуштена железна завеса. Иза те линије се налазе све престонице древних држава Централне и Источне Европе: Варшава, Берлин, Праг, Беч, Будимпешта, Београд, Букурешт и Софија, сви ти знаменити градови са становништвом у њиховом кругу налазе се у тој, како сам је дужан назвати – Совјетској сфери... У већем броју земаља далеко од граница са Русијом, у читавом свету, изграђене су комунистичке пете

колоне које раде у пуном јединству и апсолутно послушни у испуњавању директива добијених од комунистичког центра” (Бобков, 2011: 91). Израз „железна завеса” Черчил је преузео из Гебелсовог новинског чланка, објављеног фебруара 1945 године, под насловом: „Железна завеса’ против комунизма” (Бобков, 2011: 10).

Одмах након Фултона, у документу припремљеном за председника Трумана под називом „Америчка политика у односу на Совјетски Савез”, излагали су се основни принципи и методи припремајућег рата, који су подразумевали употребу атомског и биолошког оружја. Изградња атомске бомбе од стране СССР је зауставила те планове. Опоравивши се од шока, руководство у Вашингтону је почело са припремама за општеразарајуће нуклеарне ударе. Пројекти тих планова, под разним кодним називима „Граин”, „Тотелити”, „Чаристир”, „Флитвуд”, један за другим су се рађали у вишим ешалонима власти САД (Бобков, 2011: 94). Планови су предвиђали: „Први удар на 20 градова... бацити 113 атомских бомби на 70 совјетских градова, од тога 8 на Москву и 7 на Ленинград... бацити 200 атомских бомби и 250.000 обичних бомби на 100 градова... бацити 300 атомских бомби...” (Бобков, 2011: 94). Наводиле су се и тачне цифре: после каквог удара би било разрушено 85% руске индустрије, колико милиона људи би погинуло после првог, другог, трећег... удара. (Бобков, 2011: 94). Више од 5 година су један за другим кориговани и мењани планови атомског рата против СССР.²

Амерички историчар А. Браун, анализирајући планове руководства САД дошао је до следећих закључака: 1) САД су у потпуности могле изгубити Трећи светски рат; 2) Русија би, вероватно, могла заузети Западну Европу за 20 дана; 3) Команда Ваздушних снага САД је рачунала да Русија може избацити из строја америчког савезника Енглеску за 60 дана; 4) Руски нуклеарни бомбардери и комунистички партизански рат у САД значајно би поткопали способност и вољу Америке да продужи рат; 5) Америка не би могла да заштити своје сопствене градова (Бобков, 2011: 95). На тај начин је током 1950 године, после пет година планирања, америчким политичарима постало јасно да војним дејствима не могу разбити СССР. Тада се родио нови план рушења СССР – Хладни рат. „То је такође рат, само се води другим средствима”, објаш-

² 25. октобра 1995. године, на затвореном састанку Обједињеног комитета начелника штабова Бил Клинтон изјављује: „Последњих десет година политика према СССР и његовим савезницима је убедљиво доказала правилност заузетог курса на одстрањивању једне од снажних држава света, а такође и снажног војног блока... Ми смо остварили оно што је хтео председник Труман са Совјетским Савезом посредством атомске бомбе...” (Бобков, 2011: 9).

њавао је свету Хари Труман (Бобков, 2011: 95). 17. јула 1959 године Конгрес САД усваја закон (неки га називају резолуцијом) *Public Law 86-90* („О поробљеним нацијама”), одобрен и потписан од стране Ајзенхауера (Бобков, 2011: 5). Закон је исказивао висок степен активног или отвореног рата против СССР. У њему се СССР означавао као опасност: „Од 1918. године империјалистичка политика руског комунизма довела је до стварања огромне империје, која представља посебну опасност за безбедности САД и свих слободних народа света” (Бобков, 2011: 6). Други назив за тај закон у Америци је „Закон о разбијању Русије” (Бобков, 2011: 6).

ЦИА – ударна песница САД у Хладном рату

„Наше слабости нам не штете, када их знамо”, писао је у 18. веку Георг Лихтенберг. Због тога свака обавештајна служба настоји да дубоко и темељно изучи унутрашње слабости земље која представља објекат интересовања, било да се ради о спречавању угрожавајућих процеса из те земље или у циљу предузимања сопствених субверзивних активности према њој. Оснивајући ЦИА 1947 године, са генералом Сојерсом на челу, амерички председник Хари Труман је руководиоцима уручио црне плаштове, рукавице и ножеве, називајући их „витезовима плашта и ножа”, сматрајући да ЦИА треба да буде искључиво информациони инструмент председника (Dalles, 2011: 5-6). Ускоро је био принуђен да промени свој став, тако да је прихватио сугестије Алена Далса да у реализацији доктрине „задржавања комунизма” само прикупљање обавештајних података није довољно, већ су нужна и специфична оружја и припремљени људи.³ По мишљењу Ф. Прутија, бившег главног официра за везу између Пентагона и ЦИА, Далсово виђење је подразумевало 10% обичног прикупљања података и 90% подривачких делатности (Даллес, 2011: 7).

³ Планови политичких убиства иностраних лидера родили су се у ЦИА у време председника Ајзенхауера, а почели остваривати под непосредним руководством Алена Далса. Комисија Сената САД, коју је водио сенатор Черч, је средином 70-тих година истраживала делатност ЦИА у вези са покушајима убиства државних и друштвених делатника. Иако се та комисија својски старала да оправда америчке тајне службе, ипак је била принуђена да призна планове о циљаним убиствима. Аутори извештаја су, такође, били принуђени да признају да је почетком 60-тих година у ЦИА било формирано специјално одељење, под кодним називом ZR RIFFLE, са задатком да организује и изводи убиства, (Dalles, 2011: 7).

Према Реи Клајну, у књизи *ЦИА од Рузвелта до Регана*, Савет за националну безбедност САД је децембра 1947. године наложио да ЦИА почне са спровођењем тајних операција и акција психолошког ратовања, иако за те задатке „није имала подлогу у закону о оснивању донетом два месеца раније” (Клајн, 1988: 166-168). Директива Савета за националну безбедност САД број 10-2, од 18 јуна 1948 године раскрива смисао термина „тајне операције”, који се односи на „сва дејства која се спроводе или организују од стране америчке државе против непријатељских држава или група, али која се планирају и спроводе тако да у случају њиховог откривања улога државног врха САД буде ослобођена било какве одговорности” (Хлобустов, 2012: 10). У арсенал тајних операција је спадало: вођење пропаганде, економски рат, „превентивне активне мере” (што подразумева саботаже, евакуацију, помоћ нелегалним покретима - партизанским и ослободилачким групама у изгнанству и подршка месним антикомунистичким елементима). Од тада тајне операције постају незаобилазна компонента америчке спољне политике. Већ 1950 године у директиви СНБ 20-1 се говори да је - „психолошки рат ванредно важно оружје као подршка дисидентству и издаји међу совјетским народом; он подрива његов морал, сеје пометњу и доприноси дезорганизацији у земљи...” (Бобков, 2011: 9). Управа за специјалне операције ЦИА је развила широк међународни програм 'стимулисања дезертерства' (која је укључивала цели низ специјалних операција у разним земљама и против различитих објеката – од становништва ГДР, делова совјетске војске ван граница СССР, посланстава и резидентура совјетске обавештајне службе. Оперативне активности у оквиру тог програма су се одвијале под кодним називом „*Редкан*”, с посебним акцентом на остваривање конспиративних регрутујућих контаката међу совјетским војницима, тајним службама, дипломатама и другим државним службеницима. Једна од особености операције „*Редкан*” је била широко коришћење жена-агената. (Хлобустов, 2012: 11-12). Поред свих, током 50-тих година осмишљен је и план под кодним називом „*Лиот*”.⁴ Био је то први озбиљан документ Хладног рата, урађен у Енглеској. План „*Лиот*” је обухватао далеку перспективу, са једнозначним циљем - постепено мењање држа-

⁴ За време рата у Алжиру француски генерал Лиот је својим војницима наредио да саде дрвеће дуж пута. Он је маштао о хладовини, објашњавајући да ће се у сенци дрвећа моћи склонити од жарког алжирског сунца. Нису га схватили – то дрвеће ће израсти тек за педесет година, а саднице одмах не могу дати хладовину. Лиот је одговорио да ће након његове смене и смене његових војника доћи други. Под крошњама дрвећа, у хладу, они ће нас са захвалношћу помињати. (Бобков, 2011: 120).

вног поретка, односно разбијање СССР (Бобков, 2011: 120). Американци су отишли још даље разрадивши механизам дуготрајног разбијања Совјетског Савеза који се састојао из два дела. Први део је предвиђао вођење масовних и свеобухватних активности усмерених на подривање државног уређења изнутра. Тај део је укључивао раније и новоизграђене центре, којима су одредили три правца деловања: 1) компромитација Комунистичке партије као руководећег органа земље у циљу њеног потпуног разбијања и ликвидације; 2) потпиривање међунационалних нетрпељивости; и 3) искоришћавање ауторитета Цркве. Други део је подразумевао план максималног наоружавања новим видовима оружја, како би се СССР натерао да уђе у тешку трку у наоружавању која би га економски исцрпела. Уједно је разрађиван и тзв. „пројекат демократизације”, који је подразумевао свеобухватну помоћ оним круговима у СССР и земљама Источне Европе који су били опозиција руководећем режиму.⁵ Помоћ је подразумевала новчана средства, оружје, типографску опрему, опрему за подривачке делатности и тајне операције, па све до физичког уклањања лица (Бобков, 2011: 121). Из документа ЦИА који датира од априла 1951 године, са којег су САД 1976 године скинуле ознаку тајности, под називом „*Психолошко наступање против СССР. Циљеви и задаци*”, Дејвид Лув цитира: „До краја 60-тих година слање саветника, опреме и новца као подршка опозиционим снагама и организацијама у социјалистичким земљама је био основни метод идеолошког рата” (Бобков, 2011: 121). Међутим, када је постало јасно (и доступно штампи) да је у све то укључена ЦИА председник Џонсон је то зауставио, тако да су до средине 70-тих година тражени нови методи и прилази у подривању социјалистичких држава (Хлобустов, 2011б: 14). На веб сајту Фордовог фонда могао се наћи податак да је од 1950 године „Фордов фонд” почео да подржава пројекте који су оријентисани на Совјетски Савез и земље Источне Европе. Од 1950 до 1988 године око 60 милиона долара је додељено за анализу кључних проблема у односима Истока и Запада, подршци слободи речи, културном плурализму и сагледавању права човека. 1989 године фонд је донео решење о директној подршци „прогресивним” организацијама у Совјетском Савезу,

⁵ Прва велика обавештајна операција у 1946. години западних обавештајних служби према СССР била је операција под кодним називом „*Грал*”, а односила се на прикупљање обавештајних података о совјетској војсци у Немачкој, у чијим редовима се налазило више од 250 агената из немачких редова. Према декласификованим документима Министарства државне безбедности СССР се види да је само у првој половини 1948. године на територији Источне Немачке због шпијунаже ухапшено 549 лица, од којих 341 амерички агент, 121 британски, 31 француски и 6 агената других западних тајних служби. (Хлобустов, 2012: 7- 9).

Пољској и Мађарској, како би се убрзао процес демократизације и економске трансформације тих земаља. За те циљеве је од 1989-1994 године било усмерено приближно 30 милиона америчких долара (Хлобустов, 2011б: 19). Треба напоменути да се овде ради само о једној од многих организација које су указивале „помоћ” социјалистичким земаљама, при чему се садржај „помоћи” под видом „подршке слободи речи” није откривао.

Децембра 1953. године ЦИА, заједно са енглеском тајном службом СИС, спроводи опсежну операцију под кодним називом „*Злато*”, у покушају да оствари контролу над интерним везама Варшавског блока. Тек после десет година ће се утврдити да је аналогна операција КГБ била успешнија (Хлобустов, 2011б: 475).

Једну веома важну чињеницу за схватање филозофије данашњих дејстава америчких обавештајних служби показује фрагмент писаног трага бившег шефа ЦИА Алена Далса, у коме се каже: „Ми смо сами дужни одређивати када, где и на који начин ћемо деловати (прихватајући подршку других водећих земаља слободног света које могу указати помоћ), сагледавајући потребе наше сопствене националне безбедности. ... Важну улогу су дужне да одиграју наше обавештајне службе са њиховим особеним методима и средствима” (Хлобустов, 2011б: 18). Такође, према Далсу: „... Човечји мозак и његов ум је могуће мењати. Посејавши тамо хаос ми ћемо неприметно заменити вредности фалсификатима и убедити их да верују у те фалсификоване вредности. Како? Наћи ћемо истомисљенике, помоћнике и савезнике у самој Русији. У епизодама ће се одвијати грандиозна по својим размерама трагедија и погибија најнепокорнијег народа на земљи и, коначно, неповратно гашење његовог самосазнања...” (Бобков, 2011: 122). 90-те године у Русији су све ово потврдиле. У складу са Далсовим инструкцијама један од руководиоца „Радио Слобода”, чији програм су осмишљавали припадници ЦИА, је изјавио: „Ми нисмо у ситуацији да заузмемо Кремљ, али можемо васпитати људе који то могу урадити и припремати услове у којима ће то бити могуће” (Хлобустов, 2011б: 155). Исто изговара и један од руководиоца радио-програма „Слободна Европа”: „Наши слушаоци су они од 16. година. Они сада слушају само грамофонске плоче, али ће кроз 5 до 10 година, навикнути на наше програме, слушати цели програм” (Хлобустов, 2011б: 511).

Улога ЦИА у државном механизму САД је знатно порасла у време председника Роналда Регана, који је у својим иступима више пута истицао неопходност јачања обавештајне заједнице. Приликом потписивања нормативних аката о обавештајној делатности 1981 године Реган

изјављује: „Амерички народ добро зна да безбедност земље ... зависи од снаге и ефективности наших организација које прикупљају обавештајне информације. 80-тих година ми смо дужни да прекинемо са негативним односом према обавештајној служби и размишљати о томе како остварити обавештајне потребе земље. Нове директиве обавезују наше обавештајне органе да искажу енергичност, инвентивност и оперативност у сакупљању тачних и правовремених информација, неопходних за спровођење наше спољне политике, крајње важне за обезбеђивање националне безбедности. Земљи је потребна помоћ обавештајне службе и ми смо спремни да јој уделимо све ресурсе како би она добро извршавала свој посао... Ја хоћу да искажем своје поштовање и задовољство радом припадника обавештајне службе. Они се труде у крајње тешким условима, ризикујући живот и уз обавезу ћутања. Њих не можемо хвалити јавно, прозивајући их по презименима. Али ја хоћу да они знају: амерички народ и председник САД су им дубоко захвални за све што раде” (Даллес, 2011: 207). Дакле, за време председника Регана значајно су усиљени антисовјетски напори америчких обавештајних служби тако да је, према подацима Сенатског комитета о обавештајним пословима за 1986. годину, две трећине средстава одређених за обавештајне службе било намењено за рад против Совјетског Савеза (Даллес, 2011: 209).

Свеукупне тајне операције против СССР у Регановом периоду географски су обухватале регионе од: Авганистана и Пакистана, Саудијске Арабије, Египта, Израела, све до Пољске и Чехословачке. У целости, „супертајна” стратегија САД је предвиђала: а) финансијску, обавештајну и политичку помоћ покрету „Солидарност” у Пољској; б) војну и финансијску помоћ муџахединима у Авганистану; в) оштре мере у погледу валутних трансакција с СССР и ограничавање извоза гаса у Европу; г) појачавање психолошког рата „усмереног на сејање страха и несигурности међу совјетским руководством”; д) ограничавање приступа западним технологијама; ђ) широко организовање техничког дезинформисања у циљу рушења совјетске економике; е) пораст улагања у наоружавање како би се поткопала совјетска економика и изазвала криза ресурса (Хлобустов, 2011б: 264; Швейцер, 2010: 11). „Конкретни циљеви и средства стратегије наступања према СССР одређени су серијом тајних директива Савета за националну безбедност (НЦС) у периоду од 1982 до 1983 године, и то: у марту 1982 г. НЦС-32; у новембру 1982 г. НЦС- 66; у јануару 1983 г. НЦС – 75. Те директиве су имале за циљ слабљење СССР посредством вођења економског рата, са ослонцем на тајне операције ЦИА” (Швейцер, 1995: 14-19). Донијета у марту 1982 године, директива НЦС-32 је као одговор на увођење ванредног стања у

Пољској имала за циљ – „сломити Совјетску надмоћ у Источној Европи и ојачати унутрашње снаге које се боре за слободу у том региону” (Хлобустов, 2011б: 264).

СССР – од Стаљина до Горбачова

Окончање Другог светског рата најавило је еру терористичких аката у Прибалтичким земљама и западним областима Украјине. Прве жртве терора су биле невине жене, старци и деца. Тадашња илегална и њихове акције терора су извесној мери створиле погодну климу за садашња дешавања на Северном Кавказу, и не само ту. „Делатност терориста се подржавала и потхрањивала од стране специјалних служби иностраних земаља, посебно од стране САД и Велике Британије” (Бобков, 2011: 172). Ипак, 1955 година се може сматрати годином завршетка борбе с националистичком илегалом и обустављања акција тероризма (Бобков, 2011: 173).

Смрт Стаљина представља важну „реперну тачку” у историји СССР. Без обзира на његов начин владања, многи признају да је на својим плећима изнео невероватну по размерама и одговорности мисију. Управо се у годинама његовог владања слаба и немоћна земља преобратила у гигантску и развијену државу социјализма; под његовим руководством земља је одолела фашизму, а после победе подигла сва разрушена предузећа и започела изградњу неколико стотина нових. Немогуће би било подићи економику тако брзим темпом да масе совјетских људи нису веровале у свог вођу. Према оценама америчких експерата, СССР-у је после рата било потребно само 20 година да успостави нормалан развој сељачких газдинстава (Бобков, 2011: 98). Његов одлазак је био сигнал да енглеске и америчке тајне службе започну са реализацијом плана промене државног уређења СССР. Уследили су озбиљни напори не само по линији обавештајних служби, већ и преко других државних структура.

10. марта 1953. године, дакле дан након Стаљинове сахране, објављен је састав новог руководства државе. Председник Савета министара је био Маленков, а први заменик Председника Савета министара Берија, уједно и министар унутрашњих послова. „Он је на том месту био свега три месеца, али је успео да за то кратко време спроведе акцију која је, у суштини, потпалила националну нетрпељивост. Он је предузео „чишћење” руских људи из руководећих органа савезних република, објашњавајући то потребом да се национални кадровима да могућност

учвршћивања на власти. То се, такође, дешавало и са неруским кадровима у Русији. ... Била је то акција обесцењивања професионализма, где се на прво место стављала националност (Бобков, 2011: 103-104). Берија је на себе преузео и успостављање веза са Југославијом, пославши своје људе к Титу. То му је било нужно како би се у очима друштва учврстио у својству лидера, уз додатну игру хуманисте према невиним жртвама и бескомпромисног борца за заштиту закона. Хрушчов је зауставио те покушаје јер је било очигледно да му Берија може затворити пут к власти. Хапшење Берије 1953 године није изазвало веће проблеме у органима безедности. (Бобков, 2011: 104).

Преузимајући и учвршћујући власт Хрушчов је спроводио подмлађивање руководећих кадрова у партији и државном апарату. Људи старији од педесет година су по њему већ били зрели за „одлазак са сцене”. Тако је на таласу демократизације све приметнији постајао култ личности Хрушчова. На Пленуму ЦК КПСС, одржаном септембра 1953. године, Хрушчов је наступио са рефератом о развоју сељачких газдинстава. Његов наступ је био у духу идеја које је годину пре своје смрти исказивао Стаљин. Међутим, тектонски поремећаји у СССР наступају након XX Конгреса КПСС и осудом „култа личности Стаљина”.⁶

„XX Конкрес партије који се прославио осуђивањем култа личности Стаљина одржан је свега три године после његове смрти, фебруара 1956. године. За те три године Хрушчов је успео да коначно убије значај Совјета на свим нивоима, тако да је неограничена власт сада припадала партијским органима. ...то је била неодговорна власт у правом не у преносном смислу, због тога што није била одговорна према народу. И док су руководиоци свих Совјета (обласних, градских и сеоских) бирани у сагласности са Уставом СССР партијски руководиоци су били постављани, тј. на та места су постављани на основу решења партијских органа и бирани искључиво од чланова КПСС. Епоха Совјета као власти народа и органа народне власти се практично завршила, тако да они реално нису могли ништа да решавају. Све је то помогло Хрушчову да учврсти своју власт и припреми сензационални „Конгрес века” (Бобков, 2011: 111-112).

У необичним условима уследио је наступ Хрушчова са рефератом „О култу личности и његовим последицама”. Наступ је обиловао пребројавањем многобројних чињеница о преступима од прве половине 30-тих до почетка 50-тих година чија се кривица приписивала Стаљину

⁶ Према историчару, писцу и публицисти Јурију Петухову, идеја разобличавања „култа личности Стаљина” била је разрађена у „руским центрима” ЦИА, а Хрушчову усађена преко „пете колоне” (Петухов, 2012: 15).

(Бобков, 2011: 112). Значајан број руководилица из свих области друштвеног и политичког живота, у том смислу и из ЦК партије и КГБ, није прихватио критику Стаљина, који је много година био симбол величине државе. Исто је осећала и већина потиснутог становништва, као и не мали број људи ван граница СССР (Бобков, 2011: 113). У партији се примећивао тихи раскол. „Део комуниста би рекао „да” било коме. Они су се подчињавали Хрушчову силом партијске дисциплине. То су часни људи, али инертни и послушни, неспособни да дејствују и да изражавају сопствени став. Други део је био „против”, али су то радили ћутећи. Међутим, појавила се и трећа група комуниста који нису само пошли за Хрушчовом, него су истрчавали испред захтевајући да се иде даље на путу разобличавања и изражавања неповерења члановима Политбироа који су некада радили са Стаљином и који су остали у новом саставу. Показало се да је то било искушење на које нико није био спреман. У таквој атмосфери Хрушчов је импулсивно доносио решења једно за другим, што је сведочио о његовој дубокој растрзаности. Такво понашање је многе натерало да постану вође дисидената (нпр. генерал Григоренко, физичар Орлов...). Постепено се формирала опозиција не само режиму, већ и групе спремне на борбу са постојећим уређењем. Први антисовјетски иступи (масовно дељење летака у Москви против комунизма) било је лета 1957 године. ... Тада су примењене озбиљне репресивне мере које су, наравно, биле у супротности са изјавама Хрушчова да у земљи неће бити политичких репресија и затварања” (Бобков, 2011: 129). Директна последица XX Конгреса били су догађаји у Тбилисију марта 1956 године. Иако излагање Хрушчова није било публиковано, до Тбилисија су дошле вести о скрнављењу личности Стаљина. „5. марта на обалама реке Куре сакупило се стотине хиљада Тбилисијаца. Чули су се позиви на непослушност Москви. Понеко је иступао против Хрушчова, неко је проклињао Микојана, а било је и тих који су позивали на независност Грузије. Почели су нереди, а ситуације је захтевала увођење војске и опкољавање града. И поред тога митинзи су се продужавали” (Бобков, 2011: 115). Демонстрације су трајале до 10. марта, а у сукобима је погинуло 21 лице.

Удар Хрушчова по стаљинској епохи на XX Конгресу партије открио је могућност Западу да другим очима види, рекло би се, неразрушиву државу. Појачана је западна пропагандана кампања против СССР, уз увећање помоћи антисовјетским елементима унутар: НТС-у („Народно-трудовај сојуз”), СБОРН-у („Сојуз борьбы народов России”), Конгресу за слободу културе, Групи за борбу против обесправљености (1950-1959), Комитету слободних правника (1952-1958). Свим овим

организацијама је забрањен рад после утврђивања веза са америчким обавештајним службама (Хлобустов, 2012: 12).

Нова експлозија на тему култа Стаљина десила се на XXI Конгресу, који је највећим делом био посвећен истој теми. И опет је била видна разлика у приступу ситуацији. Све је то додатно изазивало незадовољство и рађало сумње у искреност лидера који саопштава једно а ради сасвим друго. Ауторитет Хрушчова, грађен на критици култа личности Стаљина, стално је опадао, а многи поступци наилазили на јавно негодовање. Уједно, свесно или несвесно, Хрушчов је отварао слободан простор западним службама да регрутују незадовољне. Тако је период Хрушчовљеве владавине обележила најинтензивнија фаза Хладног рата, чији је интензитет био у директној вези са: а) неочекиваним ударом по стаљинском времену, што је довео до растројства унутар самог СССР и раслојавања совјетског друштва; б) нејасне концепције развоја земље и неслагања око питања даљег односа према Стаљину (колебање између тога - да ли га третирати као злотвора или „сачувати од срама”); ц) немоћи да се поправи економија, која је трпела због недоследних и узајамно искључивих решења. Због тога су стране обавештајне службе у СССР лако налазиле незадовољне и увређене људе, спремне да свесно и несвесно сарађују са центрима за вођење психолошког рата (Бобков, 2011: 126). Како је незадовољство нарастало, у инструкцијама својим агентима америчке тајне службе су сугерисале: „Било којем социјалном бунту или незадовољству неопходно је што пре приписати национални карактер. Национално-политички циљеви су дужни да буду доминантни мотив, иако прави разлог не лежи у томе...” (Бобков, 2011: 125).

Хрушчов је 1964. године разрешен дужности. Његов наследник Леонид И. Брежњев је на Пленуму ЦК КПСС добио пуну подршку од стране партије. Око Брежњева се формирала група из редова оних који су заједно са њим радили у Дњепропетровску и Молдавији (Шелепин, Черњенко, Шчелоков, Тихонов, Кириленко, Цуканов, Грушевои, Епишев, Цвигун, Цинев и др), заузимајући висока места у партијском и државном апарату (Бобков, 2011: 134). Међутим, убрзо је дошло до конфликта са младим „комсомолцима”, проузрокованог страхом од њиховог напредовања. Уследиле су тенденциозне информације о наводним намерама „комсомолаца” да Брежњева свргну са власти. Како злонамерна лаж поседује велику снагу, дошло је до кадровског преврата у коме су старији кадрови заузели сва значајна места, што је био један од главних разлога даљег застоја у развоју. Иако је Брежњев у првим годинама био веома активан многе ствари му је било веома тешко да исправи. Било каква промена је оцењивана као повратак стаљинизму. Упркос

свему, његов период карактерише раст животног стандарда и раст економије. А када је због здравственог стања избачен из строја његово окружење је, бојећи се одласка са власти, повело земљу у правцу распада, ограђујући га од информација које би могле изазвати „негативне емоције” и све их више „пеглајући” (Хлобустов, 2011б: 163). Од стране КГБ то није остало незапажено: „...већ од средине 70-тих година у 5-ој Управи су примећивали отворене симптоме игнорисања људских брига и страх да су се неки органи КПСС не само одвикли од организационо-социјалног рада, него и од пропагандног супротстављања „социјалној пропаганди” иностраних идеолошких центара, док је КПСС „спавала”, „успавана својом непогрешошћу” (Макаревич, 2007: 251-281). Чак и у време одвијања револуција у Мађарској (1956), Чехословачкој (1968) и Пољској (1970 и 1980), „лидери су уживали и наслађивали се влашћу, одбацујући сваку информацију о спољном угрожавању, стању у земљи и могућностима сејања неповерења у власт... Не само да су руководиоци били заражени вирусом „непобедивости”, него је болест захватила читаво друштво” (Хлобустов, 2011б: 192). Последњих година такве владавине многи партијски функционери су углавном ишли на одморе ван граница. Почео је да се појављује нови образац живота, чиме је почело још веће раслојавање друштва (Бобков, 2011: 136). Тако је држава из године у годину губила на динамици развоја продужавајући да, по инерцији, живи од достигнућа из прошлости (Бобков, 2011: 182).

Након Брежњева на власт, са места председника КГБ СССР, долази Јуриј Андропов, убеђени комуниста, трезвени реалиста и прагматик, који није имао намеру да престојавља социјализам. Андропова је бринуло и обеспокојавало много. Он није могао да се безбрижно односи према писмима и молбама људи које нико није хтео да слуша у партијским и државним институцијама, реагујући на све што је сматрао неправедним. Желео је да поврати поверење људи у партију и државу, веру народа у будућност и побољша животни стандард свих који су живели у социјалистичкој држави. Власт је изграђивао у условима нарастајућих угрожавајућих процеса, затегнутости међунационалних односа у низу региона у земљи, дисбаланса у плановима развоја економије и сл. И поред свих покушаја да побуди пажњу својих колега из Политбироа ЦК КПСС на такву ситуацију, његови кораци нису наилазили на схватање и подршку. „Партијско руководство је рачунало да ће КГБ за њих решавати све друштвене проблеме, противречности и конфликте који су ницали” (Хлобустов, 2011б: 236). „Једна од најважнијих карактеристика Андропова је била скромност. Он није живео за себе. Читав његов живот је био посвећен служењу партији, држави и народу” (Бобков, 2011: 183).

Болест га је спречила да оствари започето, а сви они који су радили са њим тврде да би у својим плановима успео. Андропова веома кратко време наслеђује Черњенко, а онда се 1985. године појављује, скоро непознати, Горбачов. Одмах по ступању на место Генералног секретара КПСС Горбачов је из свих докумената избацио име Андропова, човека заслужног за његову политичку каријеру.

Замисао Горбачовљеве „перестројке” је постала очигледна након пет година. Радило се о великој обмани. Нажалост, у тој обмани су учествовали и људи који су безрезервно веровали, по традицији васпитани од стране партије, својим вођама и лидерима. У почетку су сви полазили од тога да раде на побољшању социјализма, али када су увидели да таква перестројка води капитализму почео је раскол у Комунистичкој партији која је у то време већ била на издисају (Бобков, 2005). Ситуацију у којој се тада налазио СССР описао је Свјатослав Рибас (*Свјатослав Рыбас*) у књизи „*Сто година унутрашњих ратова. Кратак курс историје Русије 20-ог века*”. У књизи се наводи: „Опште стање у земљи је било веома сложено. 1985 године је почео пад светских цена нафте. Доступ валуте у СССР који је омогућавао стабилност умањен је три пута. Од 1986 до 1988 године буџет је изгубио око 40 милијарди долара, а извоз Совјетског оружја је смањен на 2 милијарде долара. ...савезни буџет у 1988 години био је суочен с дефицитом од 60 милијарди рубаља, уз увећање инфлације. Током 1990 године државни дуг је износио 400 милијарди рубаља (44% бруто националног дохотка). Током 1989 године дошло је до валутне кризе. ...СССР је прекинуо са плаћањем иностраним фирмама за набавку производа обојене и црне металургије. 16. јуна 1989 године у Жељезноводску Горбачов је говорио о могућности пролонгирања враћања спољних дугова. То се одразило на међународно тржиште, а енглеске банке су аутоматски СССР ставиле на „црни списак” неодговорних дужника. Осим тога, већина западних земаља је почела са условљавањем давања кредита „брзим прихватањем реалног програма преласка на тржишну економију и јаснијим компетенцијама централне управе и управа савезних република”. ... Истовремено су веома брзо потрошена орочена новчана средства становништа... Из продаје су нестали телевизори, машине за прање веша, намештај, ђачке свеске, оловке, лепила, средства за бријање, сапун, прашак за прање веша. Ланац непромишљених решења погоршао је финансијске проблеме земље. Умањење производње алкохолних напитака (1985 године продаја вотке је чинила 24% робне размене) услед закона „О кооперацији”... довела је до разбијања финансијског система. Добивши велика права предузећа су подизала цене својим производима, а комер-

цијалне банке (којих је основано више хиљада) су без контроле спекулисале новцем избегавајући државну контролу. Кроз комерцијалне банке се годишње „прало” од 70 до 90 милијарди рубаља, а „сива економија”, којом се бавило околу 15 милиона грађана, добила је могућност да се брзо легализује. На заседању Политбироа ЦК КПСС, 29. јануара 1990 године, Н.И. Рижков је изјавио да у Врховном совјету делују лобисти „сиве економије”, те да пребацивање новца са нелегалних на легалне рачуне „ствара моћну инфлацију”. Рударски штрајкови су довели совјетско руководство у безизлазну ситуацију ... а власт је једино могла да подиже плате, што је још више подгријавало инфлацију и усложњавало проблем дефицита. На заседању Политбироа ЦК КПСС, одржаном 16. фебруара 1989 године, Рижков је упозорио да су расходи над дохотцима били већи у износу од 133 милијарде рубаља. Емисија је 1988 године достигла 11 милијарди више него било које друге године од завршетка рата. На Пленуму ЦК КПСС одржаном септембра 1989 године, министар унутрашњих послова СССР В. Бакатин је изјавио да је за 8 месеци текуће године „извршено 1,5 милиона преступа, од којих 240 хиљада тешких. Раст за 40%, што је без преседана. Горбачовљева екипа је тражила нетрадиционална решења. Почела је кампања сузбијања „противника перестројке” у лицима министара, старих чланова ЦК и регионалних руководилаца. Средства масовних информација су била препуна каљања совјетске историје и новим таласом дестаљинизације. Горбачов је сматрао да треба дати могућност онима „испод” да контролишу оне „на врху”... Рударима у Доњецку саветује: „Ватру по руководству, „ви” почните одоздо а „ми ћемо помоћи”. ... Неочекивано за све, земљом су се низали таласи погрома на националној основи – у Узбекистану, Казахстану, Грузији, Јерменији, Азербејџану. ... Само што је КПСС уступила власт претворила се у живи леш, од којег је требало што пре побећи. Уследила је једнострана одлука прибалтичких република о изградњи независних националних држава. Почело је бекство републичких елита од центра, који је био извор слабости. 12. јуна 1990 године Конгрес народних депутата Руске Федерације донео је декларацију о државном суверенитету Русије... Борис Јељцин, изабран за председника Президијума Врховног Совјета РСФСР, постао је лидер опозиције. У СССР је почело двовлашће. ...Нарочито јак удар је задесио савезни финансијски систем... Од тог момента је распад СССР био неизбежан. ... Ауторитативни представници интелигенције сврстали су се на страну Јељцина, који је у очима већине био израз националних интереса Русије” (Бобков, 2011: 201-206).

У циљу ефикаснијег надгледања развоја догађаја у Совјетском Савезу, у САД је 1989 године формиран тзв. „Центар за надгледање кретања перестројке”. У састав Центра су ушли представници ЦИА, обавештајне службе министарства одбране итд., а његову делатност је лично надгледао заменик министра одбране САД за војно-политичка питања Пол Волфовиц (Даллес, 2011: 210). Сагласно специјалном указу Џорџа Буша у надлежност Центра је било изучавање информација добијених како из агентурних тако и официјелних извора по свим институционалним линијама. На основу њих Центар је свакодневно припремао обавештајне извештаје о СССР, достављајући их лично председнику и другим члановима Савета за националну безбедност (Даллес, 2011: 210). Јула 1990 године директор ЦИА Роберт Гејтс председнику САД пише аналитичку информацију кратког садржаја: „Све је већа вероватноћа да ће кроз годину или две народни устанак, политички потреси и акти насиља све више доприносити нестабилности која влада у СССР” (Хлобустов, 2011б: 398). Сва упозорења таквог садржаја од стране КГБ Горбачов је одбацивао. Уследили су удари на сопствену обавештајну службу – КГБ, тражило се његово укидање. Новинар Хинштајн, након свега, пише: „Ми смо довели своју обавештајну службу до ивице... Ишли смо на скупове и митинге с транспарентима „Бекорисни КГБ!”, тражили да се суди онима који тамо раде... Што смо посејали то и жањемо. Хтели смо да се ослободимо КГБ? Ослободили смо се! Треба имати мушкости и признати: ми смо сопственим рукама уништили и разбили обавештајну службу – некада најбољу у свету” (Хлобустов, 2011а: 5).

Бивши Генерални секретар ЦК КПСС Михаил Горбачов, који је постао председник СССР, мирно је донео антиуставни акт и поднео оставку (Бобков, 2011 : 140). Објашњавајући своје поступке у вези са уништавањем КП СССР, током предавања под насловом „Од тоталитаризма према демократији” у Минхенском позоришту, Горбачов изјављује: „...Ми смо извршили историјски задатак, тај монструм је цркао, а у друштву су започели демократски процеси...” (Хлобустов, 2011б: 636). Он никада није поменуо личну одговорност за нарушавање устава земље, нарушавање воље грађана исказане на референдуму о очувању Совјетског Савеза марта 1991. године, распаду Совјетског Савеза и многобројним људским, територијалним и економским губицима. (Хлобустов, 2011б: 637).

(Не)Моћни КГБ СССР

Спољнополитичка доктрина САД се кретала од: „задржавања комунизма” Харија Трумана (1947-1953); „одбацивања комунизма” Двајта Ајзенхауера (1954-1963); политике „грађења мостова” Линдона Џонсона (1964-1980), до „рушења империје зла” Роналда Регана (1981-1988). У складу са сваком спољнополитичком доктрином прилагођавала се и методолгија рада западних обавештајних служби према СССР. Проистичу логична питања: Шта је у тим условима радио КГБ СССР? Зашто се органи државне безбедности нису супротставили онима који су, налазећи се у власти, предодредили нестанак државе? Да ли је КГБ СССР уопште знао шта се спрема?

Из докумената се види да је државни врх редовно информисан о низу уочених проблема, што се може закључити из следећих примера: „14. фебруара 1956 године на XX Конгресу КП СССР Хрушчов изјављује:... Свима је познато да се субверзивна (подривачка) делатност против наше земље отворено подржава и афирмише од стране реакционарних кругова низа капиталистичких земаља. Довољно је рећи да САД од 1951 године помажу са 100 милиона долара свакодневне субверзивне делатности против социјалистичких земаља” (Хлобустов, 2011б: 45). Иступајући 26. октобра 1961 године на XXII Конгресу КПСС председник КГБ А. Н. Шелепин реферише: „Идеологија империјализма, која сада наступа под заставом антикомунизма, отворено наглашава да је у борби за светску власт подривачкој делатности њихових обавештајних служби обезбеђена важна улога. Владајући кругови империјалистичких држава активно и цинично користе обавештајне службе у својој спољној политици, дајући им све више злокобнији и провокативнији карактер” (Хлобустов, 2011б: 81). У допису ЦК КПСС о сврсисходности образовања самосталне управе за борбу против идеолошке диверзије противника No. 1631-А, од 3. јула 1967 године, КГБ извештава: „Материјали које поседује КГБ сведоче о томе да реакционе снаге империјалистичког блока, предвођене руководећим круговима САД, постојано увећавају своје напоре на плану активизације подривачких дејстава против Совјетског Савеза. При том, једним од најважнијих елемената свеопштег система борбе против комунизма они сматрају психолошки рат. Замишљене операције на идеолошком фронту противник покушава да прене-се непосредно на територију СССР, чији је циљ не само идејно раслојавање совјетског друштва већ и стварање услова за добијање политичких информација. У 1965 и 1966. години органи државне безбедности су у низу република открили око 50 националистичких група, које су окупљале више од 500 људи....” (Бобков, 2011: 151). На Пленуму ЦК КПСС,

одржаног 27. априла 1973 године, Андропов цитира речи припадника америчке обавештајне службе и једног од руководиоца „Радио Слобода“: „Ми нисмо у стању да заузмемо Кремљ, али ми можемо васпитавати људе који то могу урадити и припремити услове у којима ће то бити могуће. ... Зашто ми изучавамо Совјетски Савез и стање у тој земљи? ... Самом науком је немогуће ослободити се комунизма, нужно је деловати. Значи, морамо имати снаге које су у стању да дејствују” (Бобков, 2011: 157). У наставку Андропов излаже план ЦИА у том правцу: „У првој етапи се планира успостављање контаката разних видова са незадовољнима у Совјетском Савезу и од њих формирање нелегалних група. На последњој етапи се планира консолидација тих група и њихово претварање у „организацију противљења”, тј. активну опозицију...” (Бобков, 2011: 157).

Седамдесетих година је већ била очигледна инертност ЦК КПСС у области идеолошког рада, формализам у спровођењу активности и пасивност. Андропова је, као председника КГБ СССР, узнемиравало то што позиви на борбу с идеолошким диверзијама иницираним према ЦК КПСС нису имали практичну подршку. Предлози који су ишли од КГБ, а односили се на Хладни рат, нису прихватани нити је на њих адекватно реаговано. Један од примера су догађаји у Естонији. Средином 70-тих година у Естонији је дошло до очигледног пораста национализма, на који од стране партијских органа Естоније никакве реакције није било. Напротив, они су на сваки начин покушавали да сакрију тај негативни процес. КГБ СССР је урадио озбиљну анализу ситуације и узрока који су до тога довели и дописом обавестио ЦК КПСС, уз одговарајуће предлоге за које се претпостављало да ће бити разматрани на заседању Политбироа ЦК КПСС, и уз учешће естонских руководиоца. Допис је дуго размењиван међу члановима апарата ЦК, да би на крају било донето решење - информацију проследити у Талин и размотрити је у бироу ЦК КП Естоније. Нису хтели да се баве ни са чим што има везе са национализмом, лакше је било „лакирати стварност” и говорити о нераскидивом јединству народа СССР. Ствар се завршила на тај начин што је председнику КГБ Естоније генерал-мајору Августу Порку, који је урадио анализу, предложено да поднесе оставку (Бобков, 2011: 168-169). Проблеми међунационалних односа су изникли и у више других република. Већ тада се осећала напетост односа у Закавказју везано за Нагорно Карабах. (Бобков, 2011: 168-169). 1975. године Андропов реферише: „На Западу су учестала политичка убиства, узимање талаца, отимање дипломата, отмице авиона. Иако је парадоксално, у последње време терор као средство политичке борбе изнова васкрсава. Методе терориз-

ма отворено пропагирају официјелна штампа антисовјетских центара. Наравно, као метод политичке борбе тероризам представља израз очајања и осуде. Ипак, то не умањује његову опасност” (Хлобустов, 2011б: 244). Убрзо затим бројни терористички акти потресају СССР. Јуна 1985 године, председник КГБ СССР и члан Политбироа ЦК КПСС Чебриков поводом тренутне политичке ситуације у земљи и рада КГБ износи: „...активизирајући обавештајно-подривачку делатност својих тајних служби против социјалистичких земаља и свих прогресивних снага, империјалистичке земље им дају тоталитарни карактер. У том циљу они користе разноврсне методе и читав арсенал „тајног ратовања”, почевши од прикривених филантропских „смоквиних листова”... и завршавајући отвореним диверзијама, уз широко учешће плаћених убица у циљу спровођења политике државног тероризма. Покушаји иностраних тајних служби и страних центара да успоставе конспиративне везе са непријатељским елементима у циљу њиховог подстицања на антидржавну делатност итд., представљају специфичну незакониту делатност која је кажњива по нашем кривичном закону. Те активности су незаконите и са аспекта Међународног права (Хлобустов, 2011б: 328-330).

У једном од последњих обраћања Председника КГБ СССР, 17. јуна 1991. године, на затвореном Заседању Врховног Совјета СССР у Кремљу, Крјучков упозорава: „Реалност је таква да се наша Отаџбина налази на ивици катастрофе. То што ћу вам рећи ми пишемо у нашим документима председнику, не скривајући суштину проблема које изучавамо. Друштво је захваћено оштром кризом која угрожава важне интересе народа и неotuђива права свих грађана СССР, који су основа Совјетске државе. Ако у најскорије време не успемо зауставити крајње опасне рушилачке процесе наши најлошији страхови ће постати реалност. ... Главни узрок садашње критичне ситуације, која се циљано кроји, је у радњама антидржавних, сепаратистичких и других екстремистичких снага које су покренуле непомирљиву борбу за власт у земљи. Отворено игноришући општенационалне интересе, газећи Устав и законне Савеза СССР, те снаге су отворено узеле курс усмерен на преузимање власти у земљи... У неким регионима гину стотине невиних људи, жена, старца и деце, бескорисно позивајући на политички разум и праведност према стотинама хиљада расељених. И док ми расправљамо о општечовечанским вредностима, демократским процесима и хуманизму, земљу је заплуснуо талас крвавих међунационалних конфликта. Милиони наших грађана се подвргавају моралном и физичком терору. Има људи који то покушавају да друштву представе као нормалну појаву, а процес разбијања државе као, благо речено, њену изградњу. Оштро

су се појачали и процеси дезинтеграције економије, руше се успостављене десетогодишње пословне везе, а штрајковима се наноси велика штета националној привреди... Све веће размере опасности доводе до криминала, посебно организованог. ... Незадовољство народних маса ситуацијом у земљи је на критичном нивоу што за последицу може да има нечујну социјалну експлозију. О убрзаном кретању друштва према тој опасној црти сведочи расположење обичних радника. Они први на себи осећају последице кризе и у политици и у економији. Све јасније се види апатија, осећај безизлазности, неповерење у сутрашњи дан и, такође, осећај пропасти. А то су врло забрињавајући симптоми. Јасно је да таква пасивност иде на руку онима у сенци, корумпираним елементима и онима који би да зграбе власт. У таквом стању свака парола у нашој земљи може наћи погодно тле... Наравно, узроци садашњег тешког положаја имају пре свега унутрашњи карактер. Треба рећи да томе активно доприносе и одређене спољне снаге... Кроз неколико дана ће бити равно пола века како је почео рат против Совјетског Савеза, најтежи рат у историји наших народа. Ви сада сигурно читате у новинама како су обавештајци тада информисали руководство земље о томе шта ради противник, какве се припреме врше и да земљи прети рат. Као што знате, тада их нису послушали. Веома се бојим да ће за неко време историчари, изучавајући саопштења не само Комитета безбедности него и других организација, бити поражени тиме да ми многим стварима, врло озбиљним, нисмо придавали много значења. Ја мислим да има смисла замислити се над тим.... Нема тог принципијелног питања на које ми нисмо давали објективну, оштру, упозоравајућу и непристрасну информацију руководству земље, и да нисмо износили јасне и конкретне предлоге. То подразумева нужну и адекватну реакцију” (Крючков, 1996: 387-392).

Адекватна политичка реакција од стране државног руководства није увек пратила догађаје у земљи. И управо на том затвореном заседању Врховног Совјета СССР од стране председника КГБ је прочитано специјално обраћање Јурија Андропова са седнице ЦК КПСС од 24. јануара 1977. године, под насловом „О плановима ЦИА у погледу стварања агената од утицаја међу совјетским грађанима”: „Према провереним подацима добијеним од Комитета државне безбедности, на основу анализа и прогноза својих специјалиста о даљем путу развоја СССР, ЦИА у последње време разрађују планове о активизацији непријатељске делатности усмерене на разбијање совјетског друштва и дезорганизацију совјетске економије. У том циљу је америчка обавештајна служба себи поставила задатак - остварити врбовање агентуре утицаја из редова

совјетских грађана, обучити их и помоћи им у пробоју према управљачким сферама у областима политике и науке Совјетског Савеза. ЦИА је развила програм индивидуалне припреме агената утицаја, вршећи политичку и идеолошку обраду, уз предвиђање њихових могућности у шпијунској делатности. Осим тога, неки од најважнијих аспеката у припреми таквих агената су предавања намењена за руководиоце групе, која се односе на методе управљања друштвеним власништвом. Руководство америчке обавештајне службе планира и тражи, циљано и упорно не гледајући на трошкове, лица која по својим личним и радним особинама у перспективи могу заузети административне дужности у апарату управе и извршавати постављене задатке противника. При томе, ЦИА полази од тога да би се делатност самосталних - неvezаних међу собом агената утицаја, који би спроводили у живот саботажну политику опструкција наредби, координирала и водила из једног центра изграђеног у оквиру америчке обавештајне службе. По плановима ЦИА, циљно усмерена делатност агентуре утицаја би била управљена на стварање одређених тешкоћа унутрашње-политичког карактера, заустављање развоја економије и усмеравање научних истраживања Совјетског Савеза у ћорсокак. При изради ових планова америчка обавештајна служба полази од тога да повећање контаката Совјетског Савеза са Западом ствара повољне услове за њихову реализацију у савременим условима. Према изјавама америчких обавештајца који непосредно раде са таквом агентуром из редова совјетских грађана, остваривање програма америчких тајних служби у садашњем времену могло би изазвати знатане промене у различитим сферама друштвеног живота, пре свега у економији, што би у коначном значило и прихватање многих западних идеала. Узимајући у обзир наведену информацију КГБ СССР предузима неопходне мере у циљу откривања и пресецања планова америчке обавештајне службе” (Крючков, 1996: 389-390).

На овакве информацију о активностима Запада и погибелним унутрашњим компликацијама, Горбачов је имао само један одговор: „Комитет државне безбедности драматизује ситуацију” (Бобков, 2011: 211).

Закључак

Да ли су обавештајне службе свезнајуће и свевидеће? Наравно да нису. Динамика и дијалектика обавештајног ратовања, која све више поприма глобални и тоталитарни карактер, са собом носи многе непоз-

нанице, нејасноће и немогућности предвиђања. Обавештења добијена од обавештајних служби неће донети користи ако не дођу у руке „корисника”, тј. оних који одређују политику. То је потребно урадити благовремено, у јасној и тачној форми, како би се обавештајне информације могле лако и брзо повезати с политичким проблемима који у том тренутку интересују кориснике обавештајне информације. Међутим, и најбоља информација може постати бескорисна ако је реципијент не искористи правилно.

До сада је публикувано много наслова о улози западних обавештајних служби у разбијању СССР. Тачно је да су оне допринеле да се разбије Совјетски Савез али, ипак, тај посао нису обавиле саме обавештајне службе. То је била промишљена политика Запада. Темељна и дуготрајна државна политика, при чему су обавештајне службе биле извршиоци. „Пораз Совјетског Савеза био је последица четрдесетогодишњих напора председника обеју америчких странака, Харија Трумана, Двајта Ајзенхауера, Џона Кенедија, Линдона Џонсона, Ричарда Никсона, Џералда Форда, Џимија Картера, Роналда Регана и Џорџа Х.В. Буша”, тврди Збигњев Бжежински. (Bžežinski, 2009: 19). „Америчка политика 80-тих година је била катализатор краја Совјетског Савеза”, тврди Олег Калугин, бивши генерал КГБ који је пребегао на Запад (Швейцер, 2010: 5). Према Стробу Талботу: „Совјетски Савез се распао а Хладни рат завршио као резултат унутрашњих противуречности или трења у самом Совјетском Савезу и осталим социјалистичким системима” (Швейцер, 2010: 6). Генерал Кирпиченко, заменик председника КГБ СССР током деведесетих година, поводом распада СССР-а пише: „Горка истина се састоји у томе да - нити је ЦИА нити су њени 'агенти утицаја' у СССР разбили нашу велику државу него ми сами, док су наше више партијске и државне инстанце скакале на химерама не разликујући митове од реалности и бојећи се да спроведу пунокрвне демократске реформе, ништа не рушећи и никога не издајући” (Млечин, 2011: 211). Јевгениј Новиков, некада високи припадник ЦК КПСС, сматра да је политика Роналда Регана била одлучујући фактор који је довео до агоније совјетског система социјализма (Швейцер, 2010: 5). Бивши министар иностраних послова СССР Александар Бесмертних је на конференцији одржаној на Пристонском универзитету саопштио да је програм *Strategic Defense Initiative* (SOI) убрзао распад Совјетског Савеза (Швейцер, 2010: 5). Директор Института за САД и Канаду при Руској Академији Наука Рогов такође потврђује да је пропадање 90-тих година резултат не рада ЦИА и Пентагона, већ некомпетентности и неодговорности политике тадашњих руских руководиоца (Хлобустов, 2011б:

357). Дугогодишњи координатор рада француских обавештајних служби Константин Мељник је сагласан: „Совјетски систем се није урушио под ударима западних тајни служби, као што се то често мисли у Русији, већ је проузрокован унутрашњим противуречностима које нису могле бити разрешене” (Мељник, 2009: 400).

Једно од важних признања о узроцима распада Совјетског Савеза садржано је у речима активног учесника свих догађаја од Другог светског рата, бившег првог заменика председника КГБ СССР, генерала Филипа Бобкова: „Сва невоља је била у томе што се код нас, у држави и партији, није придавало озбиљније значење Хладном рату. Иако су се наше обавештајне службе активно бориле против идеолошке експанизије, ствар је била у томе да је недостајала државна политика” (Бобков, 2005). „О Хладном рату је говорио и писао само ограничен број партијских лектора да би лидери у својим рефератима цитирали одломке у пропагандне сврхе. Нико при том није упозоравао на опасности по државу. У КГБ су такву опасност схватили и у мери својих могућности се старали да са тим упознају не само руководство земље, већ да ту пузајућу опасност представе и широким слојевима друштва” (Бобков, 2006: 115).

На крају, јасно се може закључити да је почетак разбијања СССР започео са Стаљиновом смрћу. Ни један од његових наследника, одступајући од курса утврђеног Стаљином, осим Андропова и Горбачова⁷, није имао јасну визију даљег правца кретања државе. И даље славећи победу из Другог светског рата, опијени влашћу и самоизоловани од радника и сељака, уживали су у животу, не допуштајући ни КГБ-у да им својим алармантним извештајима ремети мир. Тако су спољни фактори боље знали ситуацију у Русији него сами њени становници. Запад је само вешто искористио „дубоки сан” власти, незнање народа и „агенте од утицаја”⁸ да помогне у „кретању кола која су већ ишла низбрдицом”.

⁷ „Мој животни циљ био је уништење комунизма. У то ме је убеђивала и моја супруга која је до тога мишљења дошла пре мене. А да би се то постигло требало је доспети на висок положај. Стога ме је супруга стално подстицала да се пењем уз лествицу власти. Коначну сам одлуку донео када сам упознао Запад. Проблем је био како да уклоним цело руководство КПСС и руководства у Источној Европи. Мој идеал је био социјалдемократија. Осим мене велике заслуге за рушење комунизма имао је Јаковљев и Шеварнадзе...” (Мијалковски и Конатар, 2010: 222).

⁸ За најближег Горбачовљевог сарадника са којим је започео „перестројку” Александра Н. Јаковљева, КГБ је од 1960 године поседовао низ информација о недозвољеним контактима са страним обавештајним службама. Он је са групом стажиста, међу којима се налазио и Олег Калугин (каснији пребег), годину дана провео у САД на Универзитету Колумбија. Тада је забележен његов неодобрени контакт с американима, што је касније

Литература:

1. Beitz, Charles (April 1989): „Covert Intervention as a Moral Problem”, *Ethics and International Affairs* 3.
2. Бобков, Филипп (25. новембар 2005): „Почему мы проиграли холодную войну”, *Красная звезда*, Москва.
3. Бобков, Ф. Д. (2006): *Последние 20 лет. Записки начальника политической контрразведки*, Алгоритм, Москва.
4. Бобков, Филип (2011): *Как готовили предателей*, Эксмо Алгоритм, Москва.
5. Бобков, Филип (2012): *Агенты*, Алгоритм, Москва.
6. Бобков, Филип, Крючков, Владимир, Широин, Вячеслав (2012): *Андропов: КГБ отвечает за все*, Алгоритм, Москва.
7. Vžežinski, Zbignjev (2009): *Druga šansa Amerike: Tri predsednika i kriza američke supersile*, Službeni glasnik i Fakultet bezbednosti, Beograd.
8. Далес, Аллен (2000): ЦРУ против КГБ: *Искусство шпионажа*, Алгоритм, Москва.
9. Данинос, Ф. (2009): *Повседневная жизнь. ЦРУ: Политическая история 1947-2007*, Алгоритм, Москва.
10. Хлобустов, Олег (2011а): *Август 1991: Где был КГБ?*, Эксмо Алгоритм, Москва.
11. Хлобустов, Олег (2011б): *КГБ СССР 1954-1991: Тайна гибели Великой державы* (Архивска грађа), „Аква-Терм”, Москва.
12. Хлобустов, Олег (2012): *Доктрина Даллеса в действии*, Эксмо Алгоритм, Москва.
13. Крючков, А. Владимир (1996): *Личное дело* (Књига друга), Алгоритм, Москва.
14. Макаревич, Э. Ф. (2007): *Секретная агентура: Штатным и нештатным сотрудникам посвящается*, Москва.
15. Мијалковски, Милан, Конатар Веселин (2010): *Необавештајна роварења обавештајаца*, Прометеј, Нови Сад.
16. Млечин, Леонид (2011): *История внешней разведки. Карьеры и судьбы*, Центрополиграф, Москва.
17. Швейцер, Петер (2010): *Тайная стратегия развала СССР*, Эксмо Алгоритм, Москва.

правдао „покушајем да земљи набави материјале из затворене библиотеке”. 80-тих година Јаковљев је био амбасадор у Канади. Нове информације о његовим активностима су стизале од 1989 године. У изјавама није имао ни трунке поштовања према Русији и руском народу. Читав совјетски период је за њега био „црна страница”. Иако је све то предочено Горбачову против њега никакве мере нису предузеле. „Горбачов или Јаковљев, то је једно те исто”. (Бобков и *et al.* (2012: 73-102). Шеф новостворене Спољне обавештајне службе Русије и каснији Министар иностраних послова Јевгениј Примаков тврди да у СССР-у није било „агената од утицаја” (Примаков, 2002).

18. Витковский, Александр (2012): *СССР против США*, Эксмо Алгоритм, Москва
19. Петухов, Юурий. (2012): *Четвертая мировая война*, Алгоритм, Москва.
20. Примаков, Јевгениј (2002): *Године у високој политици*, Издавачки графички атеље „М”, Београд.

(Im)potency of KGB to prevent dissolution of the USSR

Summary: One of the issues which has been studied for a long period not only by scholar and expert audience but also by that of inexperienced one is what the determining features influenced for one of the two superpowers, the USSR, to disappear from the world's stage in such a short notice; and why once the most powerful intelligence of the world, as it was believed to be, the Committee of the National Security (KGB USSR) did not succeed in foreseeing and anticipating its dissolution and the one of the state.

Considering the actuality of this question this paper will discuss, besides the range of factors which led to dissolution of a leading socialist bloc state, the KGB USSR powerlessness to prevent the tragical course of these events.

Key words: the USSR, the USA, the KGB, the CIA, power, the „Cold War”